

Németfalú – sváb utca – pincesor

A német telepítés emlékezete a közterületi névhasználatban és közösségi tereken

MARINKA MELINDA

A 18. században zajló északkelet-magyarországi német telepítések kulturális hatásának lenyomatait vizsgálva olyan emlékezeti és közösségi terek kialakulását, illetve tudatos kialakítását láthatjuk, amelyek meghatározó szerepet töltenek be az identitásfenntartás napjainkban dokumentálható gyakorlataiban.¹ Azokon a településeken, ahol az egykori német telepesek leszármazottainak aktivitása tapasztalható, a tér fogalmát az örökségesítés kontextusában, nemcsak mint az identitásfenntartásban funkcionálisan értelmezendő leképeződéseket nézhetjük, hanem mint az örökség „fogyasztásának” kijelölt territóriumait, beleértve annak kulturális és gazdasági hasznosulását a 21. században. Olyan tereket vehetünk számba, ahol az időbeliség és az egyediség egyszerre jelenik meg az örökség részeként, ahol a meglévő hely, vagy a megalkotott lesz a történelmi múlt köré szerveződő kulturális és közösségi események megélésének, esetlegesen termékseréjének színtere. Tanulmányomban ezeket a tereket és a hozzájuk kapcsolódó aktivitást veszem sorra részlegesen, olyan példákat ismertetve, amelyekben tükröződik a sváb származásúak tevékenysége a közösségi tereken, valamint az adott nemzetiség létének lenyomata a területi névhasználatban.

A gondolatmenetem elsősorban a hartogi megfogalmazáshoz igazodva az identitás felé mutató örökség–emlékezet–megemlékezés rendszerében helyeztem el, utalván Hartog azon megállapítására, miszerint a múlt–jelen–jövő kontinuumán a múlt–jelen kapcsolatát az emlékezettermelés, a jelen és jövő kapcsolatát az örökségesítés, mint gyakorlat biztosítja.² Az örökség kontextusában a Jakab Al-

¹ A szerző az MTA-DE Néprajzi Kutatócsoport tudományos munkatársa. A kutatás az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával valósult meg.

² Hartog gondolatmenetének értelmezését az örökségesítés és az időtapasztalat kontextusában lásd: Marinka 2019: 306–313.

bert Zsolt és Vajda András szerzőpáros értelmezését is szem előtt tartva teszem mindezt.³

További értelmezési keretként szolgált a történelmi traumák kontra emlékezés politikája összevetése, amelyben az emlékezet, mint „*az elmúlt események szubjektív, tehát óhatatlanul részleges és torz rekonstrukciója*”⁴ működhet. Itt a történelmi emlékezet jelenti mindazt a tudást, amely a köztudat szintjén a múlt kapcsán létezik, sajátos szelekciója, amelyek a társadalmak történetisége kapcsán alakulhatnak, és amelyeket fel lehet tárni. Így ez társadalmi terméké válik azáltal, hogy közösségi reprezentáció, a csoportra jellemző tudásként működik, amelynek tartalma más csoportokkal való összevetésben is formálódhat.⁵ Erre kifejezetten jó példa a magyarországi német emlékeztettermelésben kialakított gyakorlat alakulástörténetének íve: a deportálási emlékművek létesítésének terei, színterei az idő függvényében alakultak, a közzétételi szándék – nyitottság és zártság – tekintetében egyre nagyobb léptéket mutat. Már nem elég, ha csak a szűk kör tud róla: eleinte csak egy tábla, mára pedig egész műalkotások jelzik a történelmi trauma kulturális lenyomatait, a valós és a virtuális térben elhelyezve. A „*... múlt-reprezentációk is időben változó képet mutatnak,*”⁶ mint ahogy a mikéntje, és eszközrendszere is átalakul az adott kor társadalmához igazodva. Ezeknél mindenkor ott van a közösség alakító ereje, egyén és közösség viszonyrendszere.

A rurális viszonyok, értékrendek változása, újratermelés és legitimálás, amelyek egyén és közösség, dinamikáját, ezzel együtt múlt és politikuma viszonyát jelzi. Alakzatok, minták, mintakövetések, gyakorlatok, rítusok és szimbólumok keveredése, harmóniája és diszharmóniája következtében látjuk a tér használatát, változását. Történelmi diskurzusok és politikai kurzusváltás alakíthatják át, alkotják újra, átrendezve olykor a történelmi tudat lényegi tartalmait,⁷ ezzel együtt a teret is, újra és újra. Az utcanévadás, a köztéri szobrok állítása, de még a településnek és településrészek is rendre tükrözhetik mindezt, esetükben pedig mindenkor felmerül a kérdés: *Hogyan alakul ki ez a tér? Milyen haszna lehet a benne rejlő örökségelemek alakításának, fenntartásának, használatának? Az ezekhez leggyakrabban tapadó gazdasági szegmens, a turizmus, mennyire lehet kulturális értelemben fenntartó/megtartó vagy romboló tényező? Kik a szereplők, és milyen szerepkörben vannak jelen a térben? Nemzetiségi és kulturális tekintetben kik hasznosulnak belőle: a település egésze/a városrésze/ a közösség? Hol alakul át az egyéni indíttatás csoportos interakcióvá?*

³ Jakab–Vajda 2018: 7–28.

⁴ Horváth 2006: 108.

⁵ Horváth 2006: 108.

⁶ Horváth 2006: 108.

⁷ Horváth 2006: 109.

Ezek akkor is felmerülő kérdések, amikor az örökségesítő gyakorlatok már nemcsak a társadalmi hasznosulás lehetőségének jegyét mutatják, hanem a menedzsmet és a marketing területéhez kapcsolódóan a gazdaságit.⁸

Az örökségesítő szándék egy olyan napjainkban dokumentálható jelenség, amely az identitás fenntartásának célzatával működik. Ez egy újabb elem az identitás újra- és újraíródásának folyamatában, amelyről tudjuk, hogy a változásnak köszönhetően alakul és „*jellemzően magán bordozza a különböző generációk eltérő tapasztalatait, affinitásait, lojalitáskényszerét.*”⁹

A hercegekúti példa

Hercegekút esetét, mint az örökségre épülő gazdasági szerkezet kialakulásának színterét mutatom be. Az „örökségvállalkozások”¹⁰ sorában a fiatalok mozgósítását, a borászatok, szőlészetek felvirágoztatását, a sváb szalonna marketingjét, a pincetulajdonosok attitűdváltását, borkóstolók szervezését, vendéglátó- és szálláshelyek kialakítását láthatjuk. A gazdasági stratégiaváltással együtt valósul meg az emlékeztettermelés és az örökségelemek kiaknázása, annak megtartó erejére alapozottan. Mindehhez röviden vázolom a megélhetést biztosító pincesorok és a település lakosainak történetét.

A település történetével és kulturális örökségével Balassa Iván foglalkozott több tanulmányában is, majd Naár János, helytörténész írt és szerkesztett monográfiáiban olvashatjuk részletesen a településfejlődés vonalát: *Hercegekút* (Tamás Edit szerkesztése alatt), *Szülőföldünk Hercegekút I. Életmód és hagyományok* (Joósné Naár Erikával közösen), *Szülőföldünk Hercegekút II. Egy igaz barátság hiteles története* (Rák József szerkesztése alatt).¹¹ Hercegekút német telepésekkel történő benépesítését 1750-től datáljuk, ekkor Trautson János Vilmos, osztrák főnemesi család sarja magánföldesúri vállalkozásában szorgalmazta a német családok átköltöztetését.¹² A mai dél-németországi területekről három szakaszban érkeztek 1750 és 1761 között.¹³

„Az akkori Trautsondorf/Trautsonfalva néven ismert település első német lakosai az elmondás szerint olyan helyet kerestek, ahol az általuk létszükségesnek tartott négy természeti jelenség egy-

⁸ Jakab–Vajda 2018: 11.

⁹ Ilyés 2003: 61.

¹⁰ A kifejezéssel kapcsolatban vö. Jakab–Vajda 2018: 18.

¹¹ Balassa 1973: 285–320; Naár 2010: 21–30; Tamás (szerk.) 2010; Rák (szerk.) 2013; Joósné Naár–Naár 2012.

¹² Naár 2010: 21.

¹³ Naár 2010: 30.

szere megtalálható: Wasser, Wiese, Weinbeere, Wald”. [...] „...a lakosok körében ismert „eredetmonda” szerint is a telepések először a könnyen vájható domboldalon alakítottak ki maguknak lakóépületeket (földházakat).”¹⁴

Ezekből a kezdetleges lakóépületek vájataiból alakultak ki a pincék. Felismerve a riolittufa kőzet könnyed alakíthatóságát, egész pincesorokat, illetve több-ágú pincéket hoztak létre.

Hercegkút mára két különálló pincesorral rendelkezik a *Kőporosi- és a Gombos-hegyen*, a sváb telepések öröksége pedig 2002-től az Unesco Világörökség részét képezi. A pincesorok környezete adja azt a területet, ahol a helyiek mind a munka, mind a szórakozás tekintetében megélhetik a közösségi hovatartozás élményét. A napjainkra elmagyarosodott település ragaszkodik a sváb gyökerekhez és erősíti német nemzetiségi identitását. Ennek számos szegmense látható, így a *Német Nemzetiségi Önkormányzat*, a *Gyöngyszem Német Nemzetiségi Általános Iskola* működtetése, számos civil szervezet, mint a *Heimat Néptánc Egyesület*, a *Freundschaft Nemzetiségi Vegyeskórus Egyesület* és a *Hercegkúti Világörökségi Pincesorokért Egyesület*. A közösségi élet összekapcsolása a szőlőművelés adta lehetőségekkel olyan gasztrokulturális rendezvények létrehozásának ötletét adta, amelyben ötvöződnek a nemzetiségi és gazdasági elemek a település fennmaradásának érdekében. Az elmúlt években több olyan rendezvényt bonyolított a település, amelynek célja a helyi kulturális és gazdasági értékek reprezentálása, illetve a társadalmi és gazdasági megtartóerő fejlesztése. A bor- és kulturális turizmus kiaknázása révén a település fenntartása, hagyományainak és kulturális értékeinek továbbadása a következő nemzedéknek a jövő irányába mutató eredményes aktivitását dokumentálhatjuk. Mindezt a magyar nemzeti hovatartozás és a német nemzetiségi származástudat sajátos értékeinek megragadásával, a fenntartó gyakorlatok alkalmazásával, az utódnemzedék számára való örökül hagyás szándékával teszik.¹⁵

Az ehhez helyet biztosító közösségi aktivitási tér a német telepések örökségének egy a környezetbe táplált lenyomata, amely a kialakított pincesorok formájában adja a múlt, a jelen és a jövő összekapcsolódásának helyszínét. A kialakított térben működő társadalmi és gazdasági jegyek összehangolása a kulturális elemekkel biztosítja a közösségi megmaradás lehetőségét. A kulturális elemek – a Tokaj-hegyaljai borvidék folyékony értékei a sváb hagyományos ételekkel együtt – a 21. századi gasztronómiai fesztiválok turistavonzó mivoltára alapozottan a rendezvények magjaként szerepelnek. A bor és a tunki¹⁶ együtt nyújt kulináris és

¹⁴ Marinka 2014: 170–171.

¹⁵ Marinka 2014: 184–188.

¹⁶ A tunki a *tunken* német tunkolni kifejezésből létrejött elnevezés, arra az ételre utal, amely állagánál fogva leginkább kenyérral tunkolva fogyasztható. Alapformája a tradicionális disznóölések alkalmával először kikerülő, feldolgozható alapanyagokból összeállított étel. Sertés lapockát, bordahegyet (*riplspitz*) és sertésmájat vágunk össze, majd babérlevéllel ízesítve pörköltet készítenek.

kulturális élményt, miközben gazdasági hasznosulása mellett beépül a felnövekvő generációk tudáskészletébe is. A családi asztalok étele kikerül a közösségi szintérré, mintegy kísérő társelme lesz a boros-pincés összejöveteleknek, ugyanakkor a helyi értékek között szerepelvén a borral együtt válik a település kulturális védjegyévé.

A marketing és közösségmegtartó gazdasági erőforrás vonatkozásában Hercegekút önmenedzsmenete nemcsak a közösségi találkozások színterére korlátozódik. A nyitott pincenapok az árucseré helyszínei ugyan, a nagyobb közönséget megszólító marketinghez azonban több fórumon keresztül jutnak el. A 2019-ben megrendezett „Őszváros Boros Kőporos” c. pincevendéglátás a névadás és az örökség kapcsolatának egy újabb példája. Az esemény hirdetése a népszerű közösségi felületen bejegyzett Trautsons (*Trautsons Bor és Kultúráért Egyesület*) oldalán is olvasható volt. A fiatal hercegekútiak céljának megfogalmazásában egyértelműen a hercegekúti borok és a világörökségi pincesorok népszerűsítése hangsúlyozódik ki. A tagok között, az eseményeket ábrázoló fotók alapján elsősorban fiatalokúak szerepelnek, akik a népszerűsítésben tevékenyen részt vesznek. Ez is jelzi a fiatal nemzedék törekvéseinek sikerét, amelyet csak erősít az egyéb felületen hirdetett települési propaganda.

„Hercegekúti pincesorok

A sváb népi építészeti fotókra kíváncsi örökség Hercegekút Gombosbegyri és Kőporosi pincésora. A fővel benőtt, sátozott pincék négy szinten sorakoznak egymás fölött, megidézve a régi paraszti gazdálkodást.”¹⁷

„Kirándulástippünk az őszre: Hercegekút” címmel egy fotókkal illusztrált blogbejegyzésből is megismerhetjük a település kínálta lehetőségeket. A leírás utolsó mondata szintén a hagyományos értékekre való építkezésre és a helyi gazdasági fellendülésre utal:

„A vendégek visszajelzése alapján [...] az egyik legjobb szállásbely a faluban, ahol egy hercegekúti néni jóvoltából a helyi, sváb ételekből is ízeltőt kaphattok.”¹⁸

nek belőle. A megpuhult húsrá paprikás rántást öntenek. Kenyérrel fogyasztják, tunkolják, elnevezése is innen ered. Az ételhez rizzsel és apró kockákra vágott, tokaszalonnával gazdagított főtt savanyú káposztát tálalnak. A hercegekútiak ezen kívül még csirkéből, szalonnából, tojásból és krumbliból elkészített változatait is fogyasztják, már nem csak a disznóölések alkalmával. Lásd Marinka 2014: 186.

¹⁷ https://csodasmagyarorszag.hu/elmeny/hercegekuti-pincesorok-198?fbclid=IwAR0SWjLu3Fnhqe62yzxL3njabL0aLPMaJdVtaa3nHR_X6jpQ8PjtbruiuxQ (A letöltés dátuma: 2019. 10. 11.)

¹⁸ https://szallaskeres.hu/blog/kirandulastippunk-az-oszre-hercegekut?fbclid=IwAR2s952LhW570HHDDU8VDYUpDON-gBxEQ8NfNVrPlnPLSMpKL0jNnj-7j_o (A letöltés dátuma: 2019. 10. 11.)

A település példaértékűen kecsesítő lehetőségeket kínál a helyi fiatal korosztály számára. Ezek elsősorban a faluközösség színterére fókuszáló eredmények. Ugyanakkor a helyi családi gazdaságok fellendülését is tapasztalhatjuk, több családi pincészetnél a fiatal nemzedék felsőfokú végzettséget kitanulva folytatja a szülők, nagyszülők hagyományát úgy, hogy már nem a saját fogyasztásra, hanem nagyobb léptékben termel, célközönsége pedig sok esetben már nemcsak a hazai piac, hanem a nemzetközi vonal is.

A németek betelepítésének lenyomata a pincesorokban, illetve az ahhoz kapcsolódó egyesületek névhasználatában olvasható. A *Freundschaft* (barátság) német elnevezésű kórus is a német nemzetiséghez tartozását fejezte ki a névhasználatával, de a lokális kötődés tükröződik a *Trautsons* egyesület elnevezésében is, amely utal a telepítő gróf és az első településnévből eredő leszármazottak öntudatára is.

A balmazújvárosi német telepítés térbeli öröksége

A balmazújvárosi példa a kulturális értékek erősítését mutatja: a meglévő térben való közösségi élmény megélésének igényével, és az újabb terek kialakításával a kulturális elemek fenntartásának megfelelő színteret alkotva. Ennek a törekvésnek köszönhetően aktivizálódik a német betelepítés örökségeként már meglévő *Németfalú* településrész, illetve a közösségi terek kiépítésével újjászerveződik a helyi nemzetiségi közösség.

Balmazújváros irányába Hartáról indul el részleges áttelepülés a 18. század derekán, majd 1766-tól a vadkerti református németek és a katolikusok közötti felekezeti összetűzések olyan mértéket öltöttek, hogy egy nagyobb csoport érkezik Balmazújváros határába. Hozzájuk további református és evangélikus felekezetűek csatlakoztak az 1780-as években Újszivác, Cservenka, Újverbász, Svábolaszi falvakból, valamint 1786–1787-ben Újpalotáról.¹⁹

A település déli részén található terület rész a mai Kossuth utca, illetve a Széchenyi és Pacsirta utcák közötti terület. Az első német elnevezésű közterület a „*Dajtschgrossgass*” nevet viselte, ez volt a Kossuth utca. *Németfalú* településrész 1783-ban már az akkor készült térképeken különálló német telepként szerepelt.²⁰ Szerűskertjeik a másik említett két utca helyén voltak. *Németfalú* a látható területi elkülönülés ellenére sem alkotott soha jogi értelemben vett különálló községet.²¹ A településrész elnevezése viszont a mai napig él. A térképeken is lehet látni, de a

¹⁹ Lásd Vajda 1981: 333.

²⁰ Vö. Vajda 1981: 333.

²¹ Vö. Varga 1958: 125, 140.

településen fellelhető névtáblák között is találunk erre utalást. Ilyen például egy helyi élelmiszerbolt megnevezése is, amely magán viseli a „németfalusi” jelzõt. A 21. századi örökségesítésnek köszönhetően már a *németfalusi* kifejezés olvasható a közösségi ház homlokzatán, de a köznyelvben is alkalmazzák, tehát élő használatban van. A Balmazújvárosi Református Egyházközségen belül is fennáll a lokális jelzõ használata, így például a településrész temploma is a németfalusi jelzõt viseli nevén.

A kulturális építkezés esetükben a közösségszerveződéssel együtt valósul meg, az öröklött tér, bizonyos részei emlékezeti térré szerveződött, így például a református templom helyet adott a málenkij robotra elhurcolt áldozatok emlékére emelt kőtáblának, és az emlékezeti rítusok megszervezésének. Adott esetben egy szakrális, de zárt térben létrejött emlékezeti alakzatot látunk, ugyanakkor a nyílt emlékezeti tér megvalósulására is van példa, ez pedig a már újonnan megalkotott kulturális és közösségi térben ad lehetőséget a történelmi trauma feldolgozási mechanizmusainak elemeként kialakult rítusok kollektív örökségelemmé formálására.

Fontos hangsúlyozni, hogy a teret ma már nem csak az ott lakók használják, hanem azok a német származástudattal rendelkező, de a település egyéb részein élő lakosok is és más településre elszármazottak is, akik a térben működő gyakorlatokon keresztül kívánják megélni nemzetiségi hovatartozásukat, illetve a közösséghez tartozás élményét.

A Svábfalu emléktáblája Gávavencsellőn

2018-ban a XI. Regionális Német Nemzetiségi Fesztivál keretében avatták fel a Gávavencsellő Svábfalu településrészét jelzõ emléktáblát. A Kápolna utca két végében álló tábla a térben jelzi a betelepülés emlékét. A település németekkel való benépesítése a 18. században történik, a betelepülők egy része Rakamazról származik.

„A falu az 1785-ös telepítés után választódott két részre. Egy utca választotta el a [sic!] Óvencsellőt Újvencsellőtől. (De mondták a régi falut Magyarfalunak is, az újat Németfalunak.) Mindkettőnek külön bírása és külön tanácsa volt.”²²

A település lakói néhány generáció alatt elmagyarosodtak, ettől függetlenül számtalan olyan archaizmust és kulturális lenyomatot találunk, amely a német betelepülésre utal. Vencsellő sem menekülhetett meg a második világháború utáni

²² Kujbusné dr. Mecsei 2000: 97.

megtorlástól, amelynek következtében az idén 75. évfordulójára emlékezve tartottak istentiszteletet a római katolikus templomban.

A nemzetiségi hovatartozását kifejezni kívánó kisközösség aktivitásának köszönhetően most már egyre több olyan térbeli elemet találunk, amely már nem csak mentálisan, hanem vizuálisan is jelzi a betelepítés emlékét. Aktivitásuk az örökségesítés szándékával az utókor következő nemzedékeinek szól. Ennek egyik rituális jegye az egykori sváb településrész megjelölése, emléktábla kihelyezésével. Ez a tábla már nem szimbolikus határkijelölő funkciójában él, hanem egyszerre emlékezeti alakzat és „örökség-recepció”²³, jelezvén, hogy a Kápolna utca, nem csak egyszerű utca, hanem valamilyen egyéb szimbolikát is magán hordozó közterület. Mintegy társadalmi transzparens, amely felkelti a figyelmet. A „tér mitologizálása”²⁴ egy térfunkció, a szimbólum- vagy jelképalkotás újratermelésének eszköze, a többoldalú megerősítés újból és újból felmerülő gyakorlata, az emlékezettermelés és az örökségesítés folyamatában. Az örökségesítők elsősorban az idős generáció tagjai, ugyanakkor a középkorúak közül is csatlakoznak a szándékhoz, amelynek célja a betelepítés kulturális hozadékának kifejezése is.

Archaikus névhasználat történeti kontextusban

A következő példákban a mai és a történeti értelemben vett északkelet-magyarországi területekről emelek ki eseteket, amelyek a betelepülésre utaló jegeket hordozzák magukon. A tanulmányom záró szakaszában csak utalásszerűen térek ki ezekre, jelezvén, hogy egy-egy esetben már szinte archaizmusnak tekinthető az elnevezés, amely a történelmi eseményre – a betelepítés tényére – vezet vissza. Ezek esetében nem mindenhol lehet cselekvő törekvéseket mérni, illetve teljes feltárásuk még folyamatban van, ezért nem részletezem az aktivitások szintjeit és az aktivitási tér működését.

SVÁB-KERT KÁROLYFALVÁN

Gyakran előfordul, hogy az elnevezéseket más települések lakói kezdik el alkalmazni, majd idővel beépül a köztudatba. „*Sváb-kert: a kácsárdi emberek nevezték így a Bányácska felé vezető út jobboldalán fekvő szántót, ill. gyümölcsöst. A falusiak is ismerik a nevet, de ők Cseregartenak hívják a tulajdonos után.*”²⁵ Károlyfalva esetében a be-

²³ Ilyés 2004: 209.

²⁴ Keményfi 2009: 17.

²⁵ Trifonovné Karajz 2002: 253.

telepítést szintén a 18. századra tehetjük, a hercegekútival egy időben 16 család érkezik ide Trautson János herceg jóvoltából. Károly fia nevét őrzi a település, amelyen 1777-ben fatemplom épül, majd csak 1877-ben épül meg kőtemploma.²⁶

SVÁB VÉG NAPKORON

A napkori svábok betelepítése az 1760-as évekre tehető. Két, 1765-ben keletkezett szerződés szerint Rakamazról és Mezőfényről N. Kállay Ferencnek köszönhetően római katolikus svábok érkeztek Napkorra. Az 1772-es úrbéri iratok szerint igen kedvező feltételek között kezdenek el gazdálkodni a Napkorra betelepítettek.²⁷ A falu Sényő felé eső része:

„Az Orosz-kert. Orosz-vég és Sváb-vég a XVIII. sz. közepén – a pestis miatt meghalt jobbágyok helyére – betelepített szláv, ill. sváb nemzetiségű lakosságról kapta a nevét.”²⁸

A település lakosságának körében a 21. századra kialakult nemzetiségi újjáéledés szintén újragenerálta az etnikai térbeélés igényét. Ezt példázza a minél több póluson keresztül megalkotott tér aktív használata.

SVÁB SZÁLLÁS – SVÁB BOKOR – SVÁB RÉSZ A NYÍRSÉGBEN

A nyíregyházi tanyákról készített 1930. évi kimutatásban találunk *Sváb szállás* és *Sváb bokor* elnevezéseket. A *Sváb szállás* az 1784. évi térképen szerepel, de már az 1827. évi összeírásban Ilcsik szállás néven látjuk, a „magyarosítás előtt” és 1930-ban Alsó sóskút néven szerepel. A *Sváb bokor* elnevezés 1930-ban már használt, és a „magyarosítás előtt” is, az 1748. évi térképen „névtelen”, az 1827. évi összeírásban pedig családnevekkel ellátott szállások lehettek.²⁹ Ugyanakkor az 1899-es Szabolcs vármegye szabályrendeletei között a közigazgatási beosztásában a Nyíregyházhoz tartozó, 50 lelket meghaladó tanyák között szerepel a *Sváb-bokor* elnevezés.³⁰ Az 1911-es *Szabolcsvármegye szabályrendeleteiben* már nem található ilyen elnevezés Nyíregyháza tanyáinak felsorolásai alatt.³¹

A Nyíregyháza környékére betelepülő svábok feltételezhetően azokkal a szlovák telepeseikkel érkeztek, akikkel együtt éltek Békés megyében. 1716-ban

²⁶ Kiss 1933: 215.

²⁷ Lekli 1982: 378–379, 385–386.

²⁸ Lekli 1989: 416, 424.

²⁹ Nagy 1931: 62.

³⁰ Mikecz 1899: 492.

³¹ Sipos 1911: 533.

Felvidékről Békés megyébe (Csaba, Szarvas, Tótkomlós, Mezőberény, Orosháza) telepedtek le. Rövid időn belül

„...Nyíregyháza akkori földesurának, gróf Károlyi Ferencnek felhívó levele nyomán és Petrikovics János szarvasi csizmadiamester lelkes biztatására mivel a földesúr a földön kívül 3 évi adómentességet és a bázak felépítéséhez juttatott, 300 család költözött a békésmegyei telepítvényesekből Nyíregyházára. (1753 őszén).”³²

A Komoróczy István által összeállított *Szatmár vármegye szabályrendeletei és területi beosztása* című munkája 1898-ban a *Megyebizottsági tag választó-kerületei* között szerepelteti a Nagy-Károlyi III. és IV. választókerületek utcáit, amelyben a közigazgatásilag ide tartozó településrészként a „Sváb-rész egy része”-ként határozza meg.³³

A TELEPÍTÉSEK NÉVEMLÉKEI KÁRPÁTALJÁN

Az aktív nemzetiségi tevékenység nélkül fennmaradó sváb utcanév használatával találkozunk Ungváron. Ez is jelzi, hogy Kárpátaljára is történtek telepítések, de már nem voltak olyan szervezettek, mint a közeli Szatmár vármegyében. Egy szervezett telepítésre mégis találunk példát:

„... a XIX. század közepén pl. az Ungvári Kincstári Hivatal meghívására érkezett egy csoport német paraszt Salzburgból. Letelepülésükhöz külön utcát jelöltek ki (ma Svabszkaja ulica). Ők hamar elégedetlenkedni kezdtek, mondván, hogy nem azt kapták, amit számukra ígérték. A helyi lakosok sem nézték jó szemmel a bevándorló 'svábok'-at, mert a kincstár nekik juttatta a jobb minőségű földeket.”³⁴

A németajkúak betelepítésének emlékét Ungváron ma is őrzi a Sváb utca elnevezése, holott lakosságát tekintve már nem igen találunk olyat, akinek az emlékezetében élne a telepítés története.

Sajátos példaként említendő még *Németmokra*, amely valójában egy osztrák telepesfalu. Németmokra (*Nemecka Mokra*, *Nimeszka Mokra*, *Nimetska Mokra*) község több forrás szerint 1777-ben jött létre, 60 család megtelepedésének köszönhetően, anyakönyvüket ekkortól vezették. Az Ausztriából érkező erdei munkások lelkészt és kántort is hoztak magukkal. 1812-ben fából épült templomuk, majd 1885-ben kibővült, 1901-ben pedig Jézus szent szívének és Páduai Szent Antalnak szobra került be a templomba Reisenbüchler József és Hoffer József

³² Dienes 1931: 69.

³³ Komoróczy 1898: XXIII.

³⁴ Pavlenko 1997: 44.

közreműködésével. 1808-ban 265 római katolikus, 1902-ben 671 római katolikus, 12 görög katolikus, egy református és 12 izraelita élt a településen.³⁵ Németmokra templomát Nepomuki Szent János tiszteletére szentelték, a második világháború után bezárták.³⁶

A település nevében még él a betelepítésük nyoma. Online elérhető felvételeken keresztül látható a falutáblán a „*Deutsch-Mokra*” felirat, és az utóbbi néhány évben megtapasztható osztrák érdeklődésnek köszönhetően erről a távoli, elzárt településről is képet kapunk egy rövid netnográfiai kutatás során. A település nemcsak nevében őrzi a telepések emlékét, hiszen megtalálható még, ugyan csekély esetben a telepések leszármazottainak ajkán élő dialektus. Már az 1854-es leírásban is sajátosnak írták nyelvüket: „... német ajku, de németsege csak akkor tiszta, mikor miveltebb némettel van dolga s közlekedése...”³⁷. Egy 2014-es online elérhető dokumentumfilm tanúsága szerint valóban jellegzetes osztrák tájszólásban hallhatjuk a nyilatkozókat. Ma már rendkívül kevesen maradtak leszármazottak a településen. A második világháborút követő elhurcolás és az életben maradottak kikényszerített elköltözésének következtében csekély számban élnek itt németajkúak. A településsel foglalkozó osztrák orgánumok az „elfeledett” narratívájában mutatják be őket.³⁸

Terek, helyek, helynevek

A térhasználat a társadalmi tagolódás kódolt kifejeződése, így láthatjuk a térhasználat és az etnikai hovatartozás összefüggéseit, az egyén etnikai önazonosságának kifejeződését, hiszen a térbeli pozíció megválasztása az identitás fontos összetevője.³⁹ A névhasználat az aktivitási térként működő helyeken és a már nem aktív helyeken is megtalálható, ezen utóbbinál már sokszor csak az emlékezet szintjén.

³⁵ Meszlényi 1904: 267. Meszlényi évkönyvéből kiderül, hogy 1861-ben Németmokra lelkésze Brázay János volt (Meszlényi 1904: 410.), aki később a szatmári sváb település, Mezőpetri papjaként írja meg a település és plébániája történetét. Wilfried Schabus leírása kutatásai szerint alig 100 katolikus famunkás feleségeikkel és gyermekeikkel (közel 220-an) érkezett a Mokrajanka völgyébe 1775 decemberében, ahol letelepedtek, és megalapították Németmokrát. A telepések Ebensee, Ischl és Goisern-ből érkeztek. Schabus 2011: 83.

³⁶ Bura 2003: 107.

³⁷ S. J. 1854: 183.

³⁸ A 2014-ben közzétett videót készítette Christopher Lehermayr *Das Dorf der vergessenen Österreicher* címmel: <https://www.youtube.com/watch?v=BKzkJS8e9aU>; Lásd még: Georg Christoph Heilingssetzer *Eine vergessene Welt* címmel Wiener Zeitung online oldalán 2016-ban közzétett cikke. <https://www.wienerzeitung.at/nachrichten/reflexionen/geschichten/862462-Eine-vergessene-Welt.html> (A letöltés dátuma: 2019. 10. 11.)

³⁹ Lásd Keményfi 2004: 184, 186.

A tanulmányban elsősorban a német nemzetiségi csoportnévre fókuszáltan néztem a helyneveket, közterületi elnevezéseket. A téma kutatása során azonban több település vonatkozásában volt látható a betelepülők családnevéhez köthető egyéb közterületi névhasználat is, amelyek a későbbiekben szintén a kutatásom tárgyát képezik majd. Mind a családnévre, mind a csoportnévre utaló közterületi szóalakok az etnikai térmegjelölés egykori és jelenlegi funkcióit, esetleges funkcióváltásait is jelzik.

A nemzetiségi tér, annak ellenére, hogy elkülönítő és elkülönülő jegyeket tartalmazhat, nem olyan éles határokat jelöl ki, mint amelyet évtizedekkel, akár egy-egy évszázaddal ezelőtt. Gondoljunk itt arra, hogy volt olyan eset, amikor egyik nemzetiség a másik nemzetiség falurészére még csak be sem léphetett. A nemzetiségi hovatartozás mellett meglévő nemzeti vonatkozás következtében egymásba mosódó tereket látunk, amelyek az értelmezési keretek, a szimbólumrendszer és a rítusok következtében válnak hol a nemzeti, hol a nemzetiségi hovatartozás megélésének színterévé. Így a sváb utcán végigmegy, és használja azt a német származástudattal rendelkező és más nemzetiséghez tartozó tagja is, azonban a térhez való viszonyulása, a tér beélésének mentális kapcsolódása más lesz mindkettőnél. Ez felveti a lokális kötődés, a falu- vagy városrész szintje mellett a helyrajzi szintű kötelékek kialakulásának kérdését, amelyre vizsgálandó és már korábban felmért, a területre vonatkozó példa lehet a szatmári svábok háznévhasználat.

Irodalom

- BALASSA Iván
1973 A tokaj-hegyaljai német telepítések történetéhez. *Hermann Ottó Múzeum Évkönyve*. XII. 285–320. Miskolc
- BURA László
2003 *A második évszázad (1904–2004). A Szatmári Római Katolikus Egyházmegye Kislexikona*. Csíkszereda: Státusz Kiadó
- DIENES István
1931 Nyíregyháza népe. In Ladányi Miksa (szerk.): *Magyar városok monográfiája 8. Nyíregyháza és Szabolcs vármegye községei*. 68–114. Budapest: Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatal
- HEILINGSETZER, Georg Christoph
2016 *Eine vergessene Welt*. Wiener Zeitung. 17.12.2016. <https://www.wienerzeitung.at/nachrichten/reflexionen/geschichten/862462-Eine-vergessene-Welt.html> (A letöltés dátuma: 2019. 10. 11.)
- HORVÁTH István
2006 *Kisebbszociológia. Alapfogalmak és kritikai perspektívák*. Kolozsvár: Kolozsvári Egyetem Kiadó – Persa Universitară Clujeană

- ILYÉS Zoltán
2003 A nemzeti identitás és az etnikus tradíció változásai és szimbolikus megjelenítésük szintjei egy szlovákiai német közösségben. In Kovács Nóra – Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből. II.* 61–75. Budapest: Akadémiai Kiadó
- 2004 Szimbolikus határok és határjelek. In Biczó Gábor (szerk.): *Vagabundus. Gulyás Gyula tiszteletére.* 189–212. Miskolc: Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszék
- JAKAB Albert Zsolt – VAJDA András
2018 Örökség: etnicitás, regionális identitás és territorialitás. In Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *A néprajzi örökség új kontextusai. Funkció, használat, értelmezés.* 7–28. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság
- JOÓSZNÉ NAÁR Erika – NAÁR János
2012 *Szülőfalunk Herceggút. I. Életmód és hagyományok.* Herceggút: Herceggút Önkormányzata
- KEMÉNYFI Róbert
2004 Földrajzi szemlélet a néprajztudományban. Etnikai és felekezeti terek, kontaktzónák elemzési lehetőségei. Debrecen: Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadó
- 2009 Földrajzi tér – történelmi idő – természeti környezet. *Híd.* (2009. június.) 3–18.
- KISS László
1933 Herceggút és Károlyfalva. [A Herceggút és Károlyfalva német (sváb) települések története. Kivonat Kiss László: „Herceggút und Karlsdorf, Deutsche Siedlungen im Komitat Zemplén” c. értekezéséből.] In Gulyás József – Kántor Mihály (szerk.): *Magyar városok monográfiája XII. – Sárospatak és vidéke.* 215–216. Budapest: A Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala
- KOMORÓCZY István (összeáll.)
1898 *Szatmár vármegye szabályrendeletei és területi beosztása.* Nagykároly: Nyom. Róth Károly Könyvnyomdájában
- KUJBUSNÉ DR. MECSEI Éva
2000 Hétköznapiak a XVIII–XIX. században. In Dr. Nagy Ferenc (szerk.): *Gávavencsellő (Tanulmányok Gávavencsellő történetéről).* 75–102. Gávavencsellő: Gávavencsellő Nagyközségi Önkormányzat
- LEKLI Béla
1982 Napkor község a XVIII. és a XIX. század elején. In Dr. Gyarmathy Zsigmond (szerk.): *Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás. III–IV.* 377–404. Nyíregyháza: Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár
- 1989 Napkor község földrajzi nevei. In Gyarmathy Zsigmond (szerk.): *Helytörténeti tanulmányok. 07.* 415–428. Nyíregyháza: Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár
- MARINKA Melinda
2014 A magyar „nemzeti sült” színei egy tokaj-hegyaljai település táplálkozáskultúrájának tükrében. *Néprajzi Látóbatár.* XXIII. 3–4. 169–189.
- 2019 Az örökségesítés kérdése a német nemzetiségi néprajzi kutatásokban. In Karlovitz János Tibor (szerk.): *Tanulmányok a kompetenciákra építő, fenntartható kulturális és technológiai fejlődés köréből.* 306–313. Komárom: International Research Institute s.r.o.
- MESZLÉNYI Gyula
1904 *A Szatmári Püspöki Egyházmegye emlékkönyve fennállásának századik esztendejében.* (Schematismus Ceptenarius 1804–1904.) Szatmár: Pázmány-Sajtó
- MIKECZ Dezső (egybegyűjtötte)
1899 *Szabolcs vármegye szabályrendeletei. A vármegye területének különböző kormányzati ágak szerint való felosztását feltüntetve függelékkel.* Nyíregyháza: Nyomatott Piring J. Könyvnyomdájában

- NAÁR János
2010 Trautsonfalva létrejötte. In Tamás Edit (szerk.): *Hercegekút*. (A tanulmányokat írták: Naár János és Tamás Edit) 21–30. Hercegekút: Hercegekút Község Önkormányzata
- NAGY Elek
1931 Nyíregyháza fejlődése. In Ladányi Miksa (szerk.): *Magyar városok monográfiája 8. Nyíregyháza és Szabolcs vármegye községei*. 39–67. Budapest: Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatal
- PAVLENKO, Georgij Vasziljevics
1997 A NÉMETEK LETELEPEDÉSE Kárpátalján a XVIII–XIX. században. In Nagy Ferenc (szerk.): *Szabolcs-szatmár-beregi Levéltári Évkönyv. 12.* 35–46. Nyíregyháza: Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár
- RÁK József (szerk.)
2013 *Szülőfalunk Hercegekút. II. Egy igaz barátság biteles története. Tíz éves a német partnerkapcsolat*. Hercegekút: Hercegekút Önkormányzata
- SCHABUS, Wilfried
2011 Siebenbürgen und Transkarpatien: Deutsch als Minderheitensprache in Mitteleuropa vor dem Hintergrund von Migration und Konfession. *Zeitschrift für Mitteleuropäische Germanistik*. 1. Jg. 1. Heft. 79–103.
- SIPOS Béla (egybegyűjtötte)
1911 *Szabolcsvármegye szabályrendeletei*. Nyíregyháza: Nyomtatott Borbély Sándor könyvnyomdájában
- S. J.
1854 Máramarosi német telepek. *Vasárnapi Újság*. 22. (1854. július 30.) 183–184.
- TAMÁS Edit (szerk.)
2010 *Hercegekút*. (A tanulmányokat írták: Naár János és Tamás Edit). Hercegekút: Hercegekút Község Önkormányzata
- TRIFONOVNÉ KARAJZ Borbála
2002 Károlyfalva a helynevek tükrében. *Széphalom*. 12. (A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve) 245–261.
- VAJDA Mária
1981 *A balmaazújvárosi Németfalva táplálkozási szokásai*. (A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1979). 331–352. Debrecen: Déri Múzeum
- VARGA Antal
1958 *Balmaazújváros története 1945-ig*. Debrecen: Alföldi Nyomda

Melinda Marinka

„GERMANVILLAGE”- „SWABIAN STREET” – ”ROW OF WINE CELLARS”
*THE MEMORY OF THE SWABIAN SETTLEMENT IN NAMES OF PUBLIC
PLACES AND COMMUNITY SPACES*

Researching the imprint of the cultural impact of German settlements in North-East Hungary during the 18th century, we can witness how memorial and communal places were formed and consciously built, which form an essential part in the documentable practice of preserving the identity today.

On those settlements where the activity of the former German settlers' descendants can be detected, the concept of space in the context of heritage can be seen not only as a trace of functionally interpreted identity maintenance but also as designated territories for „consumption” of heritage, including its cultural and economic utilization, in the 21st century. We can detect spaces where temporality and uniqueness appear as part of the heritage at the same time, where the place itself or the created one will be the scene of living and possibly exchanging products for cultural and community events organized around the historical past.

In this study, I present these spaces and the activities associated with them, describing examples that reflect the activities of people of Swabian descendance in community spaces, as well as the imprint of the existence of a given national identity in the use of territorial names.